

ки готували — тобто дбали про дівочий посаг; рушники давали — пов'язували сватів на знак того, що справу буде вирішено взаємною згодою, на рушник ставали — тобто закріплювали шлюб.

В обряді подільського весілля були колись «поторочини»: у п'ятницю в хаті молодої збиралися дівчата і жінки, щоб прив'язувати торочки до рушників, якими треба було обдарувати всю родину. На Поділлі (Хмельниччина і Вінниччина), можливо через те, що було багато інших засобів прикрашати хати (малювання на стінах, витинанки, килими, ткані рушники) налавники, розписаний посуд), вишиті рушники, як декоративна прикраса, не набули такого значного поширення, як на Полтавщині, наприклад, чи Київщині. Проте сьогодні вишитий рушник красиво виглядає в інтер'єрах сучасних квартир.

Оздоблювали вишивкою подолянки також корсетки, де вони побутували, фартухи, козухи, наволочки.

Нині теж багато вишивають, але, на жаль, місцевих традицій не дотримуються.

Література:

Гасюк О. О., Степан М. Г. Художнє вишивання. — К., 1981.

Данченко Л. Невмируще джерело. — К., 1975.

Захарчук-Чугай Р. В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР. — К., 1988.

Кирчів Р. Ф. Один з ранніх описів українського весілля.// Матеріали з етнографії та мистецтвознавства: — К., 1975.

Матейко К. І. Український народний одяг. — К., 1977.

Прусевич А. Народное вышивание.// — Кустарные промыслы Подольской губернии: — К., 1916.

Ткач М. Таїна народних традицій.// Наука і культура. Україна. — Вип. 24. — К., 1990.

ГУСЄВС. О.,

КОСАКІВСЬКИЙ В. А. (м. Вінниця)

ДО ІСТОРІЇ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Гончарство здавна було одним із найпоширеніших занять людини. Його витоки сягають корінням в часи кам'яної епохи,

Тридцять тисяч років тому в доземлеробській японській культурі Дзьомон і на Тайвані були виготовлені перші керамічні вироби (посудини із «стрільчатими дінцями»). Але лише в неоліті, в VII тис. до н. е., на Близькому Сході і в Мезоамериці почався, по-справжньому «золотий вік» керамічного виробництва.

В неоліті гончарство поширилось і на Поділлі. Перші нечисленні керамічні вироби залишили нам носії буго-дністровської культури. Але це було єдине свідчення керамічного виробництва.

Лише з часів трипільської культури (V—III тис. до н. е.) ми маємо достатньо матеріалу, щоб максимально правдоподібно реконструювати технологію гончарного процесу.

Найчисленнішими документами виступають керамічні вироби, якими багате трипільля. Серед них першість за посудом. Посуд виготовлявся із різноманітних глин, на які так багате Поділля. Вибір місця майбутнього трипільського поселення часто визначався присутністю поряд легкодоступної високоякісної глини. Відомий один із таких глиняних кар'єрів розташований поряд з поселенням Ворошилівка Тиврівського району Вінницької області.

В кінці XIX ст. А. Прусевич обстежив глиняні родовища гончарних осередків Поділля. Із 77 названих ним пунктів на сьогодні зберігся 41 населений пункт (за даними на 1986 рік по Вінницькій області). З цього списку в 21 випадку поряд з родовищами виявлені трипільські поселення.

За даними технологічного вивчення, трипільська кераміка обезжирювалась домішками піску, шамоту, дресви, товченої черепашки, каоліну, іноді рослинними домішками. Випал відбувався при температурі 600—800°C.

Якщо в ранньому Трипіллі технологія ще не одноманітна, то наприкінці середнього і на пізньому етапі культури помітна стійкість і цілістність технологічного процесу.

Згідно спостережень над технологією виготовлення етнографічної кераміки XIX—XX ст. до глиняного тіста гончарі додавали пісок різної якості, шамот та каолін. Відмочуванням глини гончарі Поділля не займалися. Важливим елементом гончарного виробництва є горни для випалу посуду. Найбільш ранні відомі в неоліті, але, як ми вже відмічали, на Поділлі вони поки що невідомі.

В трипільсько-кукутенській спільності натепер їх виявлено близько двох десятків. Вони репрезентують всі етапи розвитку древнього суспільства, від раннього до кінця пізнього. Лише недавно відкрито дві гончарні печі на Побужжі. Перша походить з Тростянчика (етап VII за Т. С. Пассек), друга — з Городища-2) с. Городище, Літинського району, Вінницької області). Горн в Городищі-2 знаходився на східній околиці поселення, поза житлами, неподалік від річки. Він був споруджений у невеликій ямі, правильної округлої форми (1,1x0,8x0,6 м), повторюючи технічні традиції неоліту. Стінки і дно підсипались річковим піском, вимощувались керамікою (використано фрагменти від 40 горщиків) і обмащувались зверху глиною з січкою і піском, товщиною 5—7 см. П'ятнадцятисантиметрової товщини черинь з продухами, діаметром до 2-х см поділяв піч на дві камери: ниж-

ню- — товочю і верхню — для продукції. Частина округлого куполу, товщиною 6-8 см., з середини покриті кіптявою, що вказує на відсутність в конструкції димаря. Також відсутній «козел».

Серед решток печі знаходились фрагменти кераміки 10 археологічно цілих посудин.

Отже, на трипільському поселенні Городище-2 невелика піч простої конструкції була заповнена посудом, причому більшість його — брак.

За етнографічними даними початку ХХ ст. всі горни на Поділлі виключно ямного типу, тобто влаштовані в землі у ямах, без димаря.

Конструкція горну слідує: в землі копали яму біля 4 аршинів довжини і 3-х аршинів ширини і влаштовували тут «кабицю». Потім біля неї на відстані 1,5 аршина копають другу яму («погребицю»), з якої виводять напівкруглий отвір розміром 1,6 аршина висоти і 0,8 аршина ширини. З протилежної сторони землю виймають навскісь, так щоб туди можна спуститись. Напроти пічки на землі кладуть з цегли підставку («козел») висотою в 1 аршин, на яку кладуть з дерева і глиняних вальків (а інколи із саморобної цегли) «чирінь».

В «чиріні» влаштовують отвори, через які проходить дим і полум'я під час обпалу. Напроти отвору «кабиця» «козел» закінчується стовпами, які також називаються «козлами». «Чирінь» влаштовується нижче поверхні землі на 1 аршин і часто має круглу чи овальну форму. Зверху над чирінем влаштовується склепіння, яке називається «каптур», розміром до 2,5 аршина висоти. В склепінні з протилежного боку залишається отвір, який служить для накладання посуду. Кам'яне або цегляне склепіння роблять в Адамівці і Джурині.

Всю споруду з обох боків обмащували глиною, так що товщина «каптура» доводилася до 1 аршина.

Інколи в конструкції печі використовували і бракований посуд. В 1989 р. нами було досліджено залишки гончарної печі ХІХ ст. у м. Бар. При будівництві в склепінні печі використали браковані миски.

В селі Заміхові (тепер Хмельницька область) склепіння печі і козли виготовляли з бракованих обпалених горщиків, наповнених глиною и вкладених дном один в горловину другого.

Такі горни і сьогодні використовуються гончарами с. Гущинець Калинівського району на Вінниччині.

В с. Крищенцях Тульчинського району Вінницької області бракованим посудом та його фрагментами закладають отвір в склепіння, через який гончар складав у піч посуд для випалу, а під час випалу він був за димохід.

Заповнення печі посудом має практичне пояснення. Перед роботою но-

вий горн наповнювали бракованим посудом або битими горщиками і підтримували малий вогонь, щоб вигоріли дерев'яні частини печі.

Після довгого використання, коли печі повністю ставали непридатними для випалу посуду (а використовувати одну піч могли до 100 років), їх перетворювали на місце для складання бракованого посуду.

Так чинили гончарі с Крищенці, зокрема О. Г. Луцишин, 1922 р. народження, зі своїм батьком. Коли стара піч була заповнена браком, то її просто засипали.

З таким же явищем зустрілися ми і в Бару при дослідженні вищезгаданої печі.

Піч була повністю заповнена бракованим посудом, переважну більшість якого склали миски.

Непоодинокі випадки залишення посуду в гончарних печах Трипілья-Кукутені носять на думку ряду дослідників і сакральний характер.

З печами в колі ранньо-землеробських культур використовувались певні ритуальні дієства, на що вказують моделі гончарних горнів з культовими ознаками (ріжками, голівками биків, баранів). Таким обрядом могло бути «захоронення» печі з посудом, на зразок «поховання» трипільських жителів. (Зінківський К. В.). Можливо саме з цим ритуалом ми зустрілись в Городищі-2, де піч була швидше всього, саме навмисне зруйнована фрагментом зернотерки, знайденим серед уламків обмазки.

Таким чином з розвитком гончарного виробництва відбувалися незвичайні зміни, але традиції започатковані в древні часи, в цілому, збережені і до сьогодні.

Література:

Маркевич В. И. Неолит Молдавии (памятники Буго-Днестровской культуры)./ Автореферат... канд. ист. наук. — М, 1968. Даниленко В. Н. Неолит Украины. — К., 1971.

Заець І. І., Жураківський Б. С, Гусев С. О. Добування сировини трипільськими племенами Середнього Побужжя. // Одинадцята Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. — Вінниця, 1992. Прусевич А. Гончарный промысел в Подольской губернии.// Кустарные промыслы Подольской губернии. — К., 1916. — С. 9—10.

Вінницька область: Адміністративно-територіальний устрій. — Одеса, 1986. Заець І. І., Сайко Э. В. Трипольская культура Побужжя в свете технологического изучения ее керамики.// Проблемы історії та археології давнього населення Української РСР. — К., 1989. — С 72—73. Титов В. С, Материалы исследований прудо-карпатской экспедиции в 1974 г.// Новейшие открытия советских археологов: Тезисы докл., — К., 1975. — Ч. 1. — С. 64.

Цвек О. В. Охоронні розкопки на трипільському поселенні біля с. Тростянчика на Вінниччині.// Дев'ята Він. обл. істр.-кр. конф. Тези доп. — Вінниця, 1990. •— С 8—9.

Пвек Е. В., Шиянова А. В. Трипольское поселение Веселый Кут (Черкасская обл.)!// АО за 1977 г. — М., 1978. — С. 396—397. Бикбаев В. М. Данные к ритуалу, связанному с оставлением Кукутень-Трипольских гончарных печей// Ранне-земледельческие поселения — гиганты Трипольской культуры на Украине. Тез. докл. — Тальянки, 1990. — С. 146-152.

Цвек О. В. Про культову обрядовість гончарства Трипільля.// Десята Він. обл. істр.-кр. конф. Тези доп. — Вінниця, 1991. — С 11 — 12.

ПРУСТ. П.

(м. Вінниця). ГОНЧАРІ СЕЛА РАХНИ-ЛІСОВІ

(минуле і теперішнє)

Серед селянських промислів на Поділлі гончарне виробництво займало одне з провідних місць.

В селі Рахни Лісові, де основним заняттям жителів було землеробство, гончарний промисел був важливим і чи не основним для кількох десятків сімей, які жили переважно на «Ліківці». Ця назва і сьогодні залишилась в села, але дедалі частіше додають: «Де колись жили гончарі»...

Сьогодні в селі Рахни-Лісові працює один гончар — Чайка Михайло, який передає знання і вміння своєму сину. Але сусідки Чайки М. розповідають Про ті часи, коли на Ліківці майже в кожній хаті творили гончарі. Ще живі бабусі, які колись дівчатками розмальовували дитячі іграшки, ще пам'ятають вже літні люди основну роботу — гончарну справу.

Цей матеріал зібраний нами із розповідей, спогадів жителів села протягом останніх років.

В дев'ятому томі праць Подільського Єпархіального історико-статистичного комітету (під редакцією Є. Сіцинського) про жителів села Рахни-Лісові сказано, що їх проживає: православних 1190 чоловік і 1173 жінки; католиків 23 і 24 (відповідно чоловіків і жінок); євреїв — 50 і 52) відповідно чоловіків і жінок). Це дані на кінець XIX століття. Згадується як важливий промисел — гончарний, а про поливаний посуд говориться, що він «розходить не лише в Поділлі, а й проникає в сусідні губернії». (С. 1048). Майже через півтора десятка років в книзі «Кустарные промыслы

Подольской губернии» автор Прусевич А. в статті «Гончарный промысел Подольской губернии» засвідчить, що в селі Рахни-Лісові нараховується 32 гончарних двори, де працює 32 гончарі. Згадуються прізвища (рос. мовою).

Свистуна Омеланя та Гловп Михайла. (С. 147). Гончарний промисел в селі. деякий час проіснував після революції 1917 року, рятував людей і після-, воєнні роки, коли наїжджали в село покупці щоп'ятниці на базар, коли рахняни везли свої товари на продаж в Західну Україну, в інші області України. Ряди гончарів у п'ятницю були звичайним явищем в Рахнах (район сьгоднішніх вулиць Поштова, Макаренко, Паркова). За переказами, рахнянські гончарі зробили спеціальні труби, по яких текла вода в пансь-кий ставок...

Історія міст і сіл України «Вінницька область» вже у 1972 році навіть не згадує про гончарний промисел жителів села. Лише в книзі «Кераміка і скло», виданий у 1974 році у Києві, вміщено 2 фотографії мисок гончара села Рахни-Лісові Тараса Швачного. (рис. 85, 86).

Тим часом жителі села Майстеренко О. С, Саварин М. О. згадують про те, що в 60-х роках музейні працівники м. Києва проводили бесіди з рахня-нами про гончарів, про їх вироби, взяли до Києва, зокрема друшляк, виготовлений гончарем Лебедем Семеном Антоновичем, гарні миски, вироблені іншими гончарами с. Рахни-Лісові.

Гончарними виробами Рахни славились, оскільки цілий ряд умов сприяв цьому. Поклади глейки і глинозему були розташовані на території села, за селом, але здебільшого на городах рахнян, які стали займатися гончарною справою. На Ліківці, на Бсгачівці, на Фаїнівці жили сім'ї гончарів. Тут вони добували глину відкритим способом; за допомогою лопат і дерев'яних відер. Потім добуту глину обробляли, очищали, били веслом, стругали стругом і дротом, щоб видалити різні домішки. Пізніше, перед формовкою, глипну вже місили, як тісто.

Коли на кінець XIX століття ручний круг майже зовсім вийшов з ужитку, йому на зміну

прийшов ножний гончарний круг, який складався з двох дерев'яних кругів, нижнього, більшого — спідняка, і верхнього, меншого — верхняка. Обидва вони з'єднувались веретеном, спочатку дерев'яним, а